

ЗАРАДЖЭННЕ І РАЗВІЦЦЁ САРМАТЫЗМУ Ў РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ

Сарматызм з'яўляўся адметнай ідэалогіяй шляхты Рэчы Паспалітай, якая выводзіла сваё паходжанне ад ваяўнічых плямёнаў сарматаў. Гэта ідэалогія служыла абаснаваннем выключнага становішча шляхты ў грамадстве. Нашчадкі ваяўнічых сарматаў ганарыліся сваім паходжаннем і выкарыстоўвалі ўсе сродкі для таго, каб прапагандаваць гэту ідэалогію. Найбольш яскрава сарматызм праявіўся ў мастацтве і грамадскай думцы XVII – пачатку XVIII ст.

Сарматызм як ідэалагічная сістэма прайшоў некалькі этапаў свайго развіцця. У XVI стагоддзі, прыблізна да 1570-х гадоў, тэорыя аб сармацкім паходжанні

славян была канчаткова сфарміраваная і назва Сарматыя шырока выкарыстоўвалася ў дачыненні да дзяржавы Ягелонаў. Гэта быў час, калі ідэі гуманізму яшчэ захоўвалі розумы людзей ці, правільней сказаць, гуманізм яшчэ захоўваў сваю пазіцыю як асновы тагачаснай філасофскай думкі. XVII стагоддзе характарызуецца мілітарызацыяй грамадства і высоўваннем на першы план ідэала воіна. XVIII стагоддзе стала завяршальным перыядам у развіцці і існаванні сарматызму.

У сучасных гістарычных і культуралагічных даследаваннях склалася традыцыя разглядаць сарматызм не толькі як з'яву, звязаную з канкрэтным перыядам у гісторыі мастацтва (барока), але і як ідэалогію і стыль жыцця. Ацэнка сарматызму ніколі не была адназначнай.

Сармацкая ідэалогія і стыль жыцця, які вынікаў з яе, агульнапрынята лічацца адной з галоўных прычын заняпаду Рэчы Паспалітай. У той жа час у гістарычных работах XIX стагоддзя можна вылучыць дзве асноўныя тэндэнцыі ў асветленні сарматызму. Адна з іх прадстаўлена ў творчасці польскіх рамантыкаў (А. Міцкіевіч, Я. Лявель), якія, прызнаючы абмежаванасць і кансерватыўнасць сармацкіх поглядаў, успрымаюць сарматызм як "залаты век" Рэчы Паспалітай. Іх пазіцыю можна зразумець, калі прыняць пад увагу, што пошук героя-змагара за свабоду, характэрны для большасці еўрапейскіх краін, быў накіраваны ў мінулае. Народы, якія змагаліся за сваё нацыянальнае вызваленне ці за стварэнне сваёй нацыянальнай дзяржавы, звярталіся да самых значных, з іх пункту погляду, перыядаў уласнай гісторыі. Прадстаўнікі Кракаўскай школы (гісторыкі, філосафы, літаратары), якія грунтаваліся на пазітывісцкіх пазіцыях, як, напрыклад, Г. Свентахоўскі, Б. Прус, больш сурова ставіліся да сарматызму. На іх думку, галоўны недахоп гэтай ідэалогіі быў у тым, што яна рабіла шляху пасіўнай і прымушала яе супраціўляцца любой спробе рэформаў у краіне. Розніца паміж гэтымі дзвюма тэндэнцыямі асабліва яскрава выяўляецца ў іх трактоўцы Канстытуцыі 1791 года. Рамантыкі разглядалі яе як праяву гераічнага сармацкага духу продкаў, у той час як пазітывісты тлумачылі няўдачу з увядзеннем Канстытуцыі нежаданнем і кансерватызмам магнатаў і шляхты, для якіх ідэалы свабоды былі пустым гукам.

У XX стагоддзі пераважала адмоўнае стаўленне да сарматызму. Сярод тых, хто не прыняў аднабаковую інтэрпрэтацыю гэтай ідэалагічнай сістэмы, былі такія значныя польскія гісторыкі, як Я. Тазбір [2] і Т. Хжаноўскі [3].

Менавіта іх работы з'яўляюцца найбольш поўнымі. Аднак у апошні час назіраецца тэндэнцыя атаясамліваць барока і сармацкае мастацтва і, больш за тое, выкарыстоўваць слова "сармацкі" толькі ў дачыненні да мастацтва. Такія адносіны пераважаюць, сярод іншых, у кнізе Л. Тананаевай "Сармацкі партрэт" [5] і ў другім томе "Гісторыі беларускага мастацтва" пад рэдакцыяй У. Марцэлева [6].

Трэба адзначыць, што адчуваецца недахоп даследаванняў, напісаных на беларускім матэрыяле, якія прысвечаны сарматызму ў прыватнасці і арыстакратычнай культуры ў цэлым. Гэта тлумачыцца шэрагам прычын. Асабліва цяжкасць вывучэння сармацкай культуры на беларускім матэрыяле заключаецца ў тым, што на тэрыторыі Беларусі захавалася вельмі мала мастацкіх помнікаў.

У адрозненне ад Беларусі, дзе 1990-я гады адзначаны ўзросшай цікавасцю не толькі да гісторыі XX стагоддзя, але і да перыяду XIV – XVIII стагоддзяў, польскія гісторыкі больш засяроджаны на пераацэнцы XIX і XX стагоддзяў і робяць асаблівы акцэнт на працэсах, якія адбываліся ў краіне пасля 1945 года. Гэта натуральная з'ява. Беларускім гісторыкам прыйшлося нанова адкрываць некаторыя перыяды сваёй гісторыі, у той час як па гісторыі Польшчы да XIX стагоддзя былі праведзены значныя даследаванні гісторыкамі розных пакаленняў.

Лічыцца, што сарматызм у сваёй поўнай і завершанай форме склаўся ў пачатку XVII стагоддзя. Аднак яго гісторыя пачалася задоўга да эпохі Адраджэння, калі нястрымнае жаданне знайсці міфалагічных продкаў распаўсюдзілася па ўсёй Еўропе. Упершыню ў еўрапейскіх пісьмовых крыніцах сарматы ўпамінаюцца яшчэ ў раннім сярэднявеччы. Французскі храніст X стагоддзя Фладаард гаворыць пра славян як пра сарматаў.

Аднак сапраўдная цікавасць да старажытнасці і жаданне вызначыць свае карані былі тыпова рэнесанснымі рысамі, якія вызначалі палітычнае і сацыяльнае развіццё большасці еўрапейскіх краін у перыяд Адраджэння (XIV – XVI стст.). Знатныя прадстаўнікі Рэчы Паспалітай таксама не былі выключэннем. Пасля знаёмства з трактатамі антычных аўтараў, якія падзялялі Цэнтральную Еўропу на Германію і Сарматыю (маючы на ўвазе славянскія землі на ўсходзе Еўропы, хаця дакладныя межы не былі вызначаны), шляхта Польшчы і ВКЛ атрымала аснову, на якую можна было абаперціся. Гэта дала абаснаваную магчымасць назваць сарматаў продкамі народаў, якія насялялі Рэч Паспалітую. Асноўнай рысаю сарматаў была іх ваяўнічасць, яны былі славуцья сваімі поспехамі ў вайсковай справе. Гэта адпавядала агульнапрынятаму ідэалу шляхціча як салдата і было адной з прычын таго, што тэорыя сармацкага паходжання была сустрэта прыхільна. Хаця звычайна заслуга па папулярызацыі сарматызму прынаецца за Янам Длугашам, неабходна адзначыць, што яго праца не была шырока вядома ў XVI ст. "Летапісы, або Хронікі слаўнага Каралеўства Польскага" Я. Длугаша былі ўпершыню апублікаваны ў няпоўным варыянце ў 1614 годзе, а ў поўным – у 1711 годзе. А да гэтага зацікаўленыя чыталі яго творы ва ўрыўках ці перапісаных варыянтах.

Кніга Мацея Мехавіта *Tractatus De Duabus Sarmatus*, апублікаваная ў 1517 годзе ў Кракаве, сталася сапраўдным штуршком для развіцця сармацкіх ідэй у Польшчы і ВКЛ. Яе можна назваць сапраўдным бестселерам XVI стагоддзя. Кніга была перакладзена на нямецкую, дацкую, італьянскую мовы і была выдадзена ў Аўгсбургу, Базэлі і Венецыі. Галоўная яе ідэя ў тым, што тагачасная дзяржава Ягелонаў займала тэрыторыю, на якой калісьці пражывалі сарматы. Такім чынам, палякі, літвіны і русіны былі іх прамымі нашчадкамі.

Гэты вывад быў развіты пазнейшымі пакаленнямі гісторыкаў, такімі, як М. Бельскі, М. Стрыйкоўскі і А. Гваньіні. Сармацкі міф сваім нараджэннем у многім абавязаны іх творам. Сарматызм стаў ідэалогіяй прадстаўнікоў шляхецкага саслоўя незалежна ад іх этнічнага паходжання і месца, якое яны займалі ў сацыяльнай іерархіі. Гэта ідэалогія павінна была служыць доказам і апраўданнем іх права ўтрымоўваць палітычную і эканамічную ўладу.

Разважанні пра сарматызм будуць няпоўнымі, калі пакінуць без увагі філасофскія трактаты, важныя для станаўлення шляхецкай дзяржаўнай ідэалогіі. Адной з самых прыкметных тэм, якія займалі рэнесансных філосафаў, была дыскусія наконт таго, што важней: *vita activa* ці *vita contemplativa*, г.зн. жыццё актыўнае ці назіральнае. Польскія пісьменнікі таксама дадалі свае філасофскія разважанні да гэтай дыскусіі. У сваім трактате *De Virtus Agens* (1501) Станіслаў Дамбруўка сцвярджаў, што ідэал паляка – гэта дзеючая, актыўная асоба. Ён падкрэсліваў пазітыўны сэнс *virtus agens* і фізічнай дзейнасці і лічыў разумовую дзейнасць не толькі недастатковай, але і не характэрнай для паляка. На яго думку, *палякі былі народам паўночнага паходжання і дзякуючы гэтаму мелі натуральную здольнасць да вайны і ўдзелу ў бітвах*. Яны маглі дасягнуць вялікіх поспехаў у гэтай справе менавіта дзякуючы сваёй натуральнай схільнасці. Адсюль і вынікала, што разумовая дзейнасць не толькі непатрэбная, але і шкодная. Ідэалам Дамбруўкі было моцнае грамадства, заснаванае на рыцарскіх дабрадзейнасцях

яго членаў. Гэтыя дабрадзейнасці былі асновай як для вядзення вайны, так і для дзяржаўнай дзейнасці. Дамброўка сцвярджаў, што індывідуум павінен падпарадкавацца дзяржаве і адмовіцца ад сваіх асабистых памкненняў і жаданняў і прысвяціць сябе службе сваёй краіне [1, с. 36 – 37].

Многія прадстаўнікі тагачаснай грамадскай думкі разважалі над гэтай тэмай. Письменнік і тэарэтык Анджэй Фрыч Мажэўскі папярэджаў пра небяспеку сузіральнага жыцця:

“...любья веды, якія не вядуць да дзеяння, няпоўныя і нязначныя” [1, с. 38].

Зыходзячы з гэтага, можна сцвярджаць, што пры існаванні і іншых думак ідэал актыўнага жыцця ўсё ж пераважаў. Такі ідэал вельмі добра ўкладваўся ў рамкі сарматызму з яго акцэнтам на грамадзяніна-воіна. Аднак не трэба пераацэньваць ступень уплыву тэарэтычных работ на шырокія слаі шляхты. Тыя, хто іх чытаў, маглі выкарыстоўваць іх для абгрунтавання існуючага ладу, аднак гэтыя трактаты ніколі не рэгулявалі напрамую іх жыццё. Па дыскусіях такога кшталту не толькі можна прасачыць, што было важным у інтэлектуальным жыцці таго часу. Яны адначасова з’яўляюцца люстэркам, у якім адбіваюцца ўсе тыя працэсы, якія характарызавалі развіццё грамадства ў пераходны перыяд.

Такім чынам, сарматызм існаваў ужо ў XVI стагоддзі. Аднак менавіта барока (к. XVI – 1 пал. XVIII ст.) быў перыядам яго найвышэйшага развіцця, калі ён праявіўся ў найбольш чыстым выглядзе і набыў усе тыя кансерватыўныя рысы, якія прычыніліся да яго адмоўнай славы і прымусілі польскіх гісторыкаў XIX стагоддзя лічыць яго адной з прычын страты дзяржаўнасці. Гэтыя погляды ў многім маюць рацыю. У той жа час сарматызм – гэта больш значны і глыбокі феномен, чым проста ксенафобія і кансерватызм, якія звычайна прылісваюць яму.

Вялікая колькасць высакародных прадстаўнікоў Каралеўства Польскага і ВКЛ вучылася за мяжой і знаёмілася з рэнесансным мастацтвам і рэнесанснымі ідэямі, так бы мовіць, з першакрыніцы. Не ўсе з іх былі знаўцамі, аднак усе спрабавалі ўвесці новы стыль жыцця ў сваёй краіне. На іх погляд, чалавек высокага паходжання павінен быць адукаваным, падтрымліваць мастацтва і чытаць кнігі. Яны хацелі даць дзецям добрую адукацыю і не лічылі грошы, калі трэба было накіраваць сваіх нашчадкаў за мяжу.

Вяртаючыся да таго, пра што гаварылася раней, можна падсумаваць, што першыя “сарматы” былі людзьмі, адкрытымі для новых ідэй, канешне, наколькі гэта было магчыма ў тагачасным грамадстве. Ідэя сармацкага паходжання давала магчымасць сцвердзіць сябе сярод еўрапейскіх народаў, якія ўжо мелі доўгую радаслоўную (праўда, часта таксама прыдуманую). Ідэя патрыятызму і вернага служэння дзяржаве, характэрная для сарматызму ў любы перыяд, нарадзілася ў гуманістычнай думцы XVI стагоддзя.

Трэба адзначыць, што, хаця ідэал рыцара-воіна – абаронцы сваёй радзімы, заўсёды цаніўся вельмі высока, перыяд праўлення Ягелонаў (1386 – 1572) быў адносна спакойным і патрыятычным ідэі не патрабавалі штодзённага ўдзелу ў войнах. Кожны шляхціц павінен быць гатовы змагацца па першаму прызыву караля, аднак усё ж вайна была экстрэмальнай сітуацыяй. У гістарыяграфіі XVI стагоддзе называецца “Залатым векам” Польшчы. Гэта быў час найвышэйшага развіцця палітычнай і філасофскай думкі і культуры. Памятаючы гэта, тым не менш трэба ўлічваць, што было б найўнім уяўляць сабе шырокія масы шляхты за абмеркаваннем філасофскіх трактатаў.

Канец дынастыі Ягелонаў у 1572 годзе прынес змены ў палітычную сістэму Рэчы Паспалітай. З гэтага часу караля выбіраў сейм. Першым выбраным караём быў Генрых Валуа (1551 – 1589), брат Карла IX Французскага, які, стаміўшыся ад разнастайных абмежаванняў, у хуткім часе збег. Да таго ж пасля смерці

брата ён становіўся каралём Францыі. Яго замяніў Стэфан Баторы (1533 – 1586), якому некаторы час удавалася стрымліваць экспансіянісцкія планы Масквы. Аднак непрыемнасці на межах дзяржавы працягваліся. У 1660 годзе, скарыстаўшы праблемы з казакамі і татарамі і раз'яднанасць у Рэчы Паспалітай, шведы ўварваліся на тэрыторыю дзяржавы. Гэта ўварванне, вядомае як "Патоп", было спынена і адкінута назад пасля знакамітай абароны Стэфанам Чарнецкім кляштару ў Чэнстахове. Гэта падзея стала вызначальнай для грамадзян Рэчы Паспалітай. Аб'яднаная пад кіраўніцтвам караля Яна Казіміра, яны выгналі захопнікаў з тэрыторыі краіны, і ў 1665 годзе быў падпісаны Оліўскі мір. Аднак праблемы на гэтым не закончыліся. Еўропе пагражала турэцкае нашэсце, і Рэч Паспалітая згадзілася на саюз з Габсбургамі. У 1683 годзе кароль Ян III Сабескі вызваліў Вену ад асады. Рашаючы удар вялікаму візіру Кара Мустафе нанесла польская цяжкая кавалерыя, вядомая пад назвай "Крылатыя гусары". Гэта пазбавіла Еўропу ад турэцкай пагрозы, але не заваявала Польшчы сяброў сярод Габсбургаў.

Стэфан Баторы лічыцца каралём, які быў больш зацікаўлены ў мастацтве вайны, чым у прыгожых мастацтвах. Ён і быў абраны пераважна для выканання вайсковых задач, і місію сваю выконваў даволі паспяхова. Наўрад ці можна сцвярджаць, што менавіта асоба караля ўплывала на настроі знаці ці што гэты выбар ілюстраваў і быў вынікам мілітарызацыі верхніх слаёў грамадства. Але ў любым выпадку сарматызм атрымаў новы штуршок для развіцця.

Літаратура пачатку XVII стагоддзя культывавала ідэал салдата-грамадзяніна. Да гэтага прычыніліся такія кнігі, як, напрыклад, "Вобраз польскага шляхціча" Вацлава Куміцкага (1615), "Правы шляхціча" Анджэя Радавецкага (1632) і *Civis Bonus* (1632) [2, с. 44]. Усе гэтыя творы прапагандавалі вайсковы ідэал. Акрамя таго, тыя бітвы, у якіх удзельнічала шляхта Рэчы Паспалітай, прывялі яе да высновы, што іх краіна і яны самі як яе грамадзяне адыгрываюць ролю апошняга бастыёна хрысціянства ў Еўропе. Іх місія была абараніць не толькі сваю краіну, але і ўсю каталіцкую Еўропу. Таму канцэпцыя добрага грамадзяніна, г.зн. добрага шляхціча, спалучала ў сабе паняцці добрага хрысціяніна і добрага воіна. Як падае гэта Я. Тазбір, сармацкі ідэал у гэтай інтэрпрэтацыі меў некалькі значэнняў і змяняўся з часам [2, с. 44].

Разуменне іх еўрапейскай місіі ўзмацніла нежаданне польскіх і літоўскіх шляхцічаў мяняць звыклы лад жыцця. Іх кансерватызм рабіўся ўсё больш і больш застылым на працягу XVII стагоддзя.

Хаця абарона роднай зямлі была асноўным абавязкам чалавека высокага паходжання ў адпаведнасці з сармацкім разуменнем, яна мела не толькі значэнне ваенных дзеянняў супраць ворага. Не менш важнай была абарона шляхтай яе *status quo* ў палітычным жыцці краіны. Перш за ўсё гэта было супраціўленне любой спробе караля ўзмацніць сваю ўладу. На думку шляхты, любая змена існуючага парадку прывядзе да катастрофічных для краіны наступстваў. Канешне, было б наўна думаць, што шляхта кіравалася толькі ўзнёслымі ідэаламі, аднак яе пазіцыю трэба разглядаць як комплекс ідэалагічных і практычных памкненняў.

Для сармацкага грамадства было натуральным разглядаць караля не як правіцеля, атрымаўшага свае правы ад бога, а як чалавека, якому было наканавана стаць каралём, каб аберагаць інтарэсы сваіх падданных. Калі кароль дрэнна адносіўся да сваіх падданных, ён рызыкаваў быць дэтранізаваным нават шляхам узброенага паўстання. Хваляванні сярод шляхты вельмі часта здараліся ў XVII стагоддзі. Кароль быў толькі першым сярод роўных, і тэарэтычна кожны чалавек шляхецкага паходжання мог апынуцца на троне. Канешне, гэта далёкая ад рэальнасці карціна, аднак яна выклікала ў шляхціча гонар за сваю краіну і веру ў тое, што яго дзяржава мае лепшую ў Еўропе палітычную сістэму, а можа нават і

лепшую ў свеце. Цікава ў гэтым стасунку ўспомніць, што калі ў дзённіках XVI стагоддзя можна заўважыць шчырае захапленне тым, што вандроўнікі бачылі ў іншых краінах, то ў дзённіках XVII стагоддзя ўжо бачна негатыўнае ці падазронае стаўленне да ўсяго, што паходзіць з еўрапейскіх краін, нягледзячы на тое, мода гэта, палітычная сістэма ці нават кухня. Адукацыя і глыбокія веды лічыліся асабліва небяспечнымі.

У той жа час усё вышэйсказанае не азначае, што можна трактаваць шляхецкае грамадства Рэчы Паспалітай як аднародную неадукаваную масу. Т.Хжаноўскі выказвае думку, што ў XVII стагоддзі існавала два сарматызмы: адзін – гэта сапраўдны сарматызм шляхты, другі – больш знешні сарматызм магнатаў [3, с. 11].

Згаджаючыся з гэтай ідэяй, якая дае добрае азначэнне сацыяльнай базы сарматызму і падкрэслівае, што некаторыя сілы грамадства выкарыстоўвалі гэту ідэалогію ў сваіх мэтах, трэба адзначыць, што ўсе без выключэння верылі ў яе. Гаворачы аб т.зв. несапраўдным сарматызме, Т.Хжаноўскі мае на ўвазе, што магнаты ніколі не заходзілі так далёка ў выкананні ўсіх сармацкіх правілаў, як гэта рабілі дробныя шляхцічы [3, с. 11]. Міф аб роўнасці паходжання і, значыць, роўных правах і аднолькавым становішчы ў грамадстве выкарыстоўваўся магнатамі, каб лабіраваць свае інтарэсы на сеймах і ў палітычным жыцці дзяржавы. Для дробнай шляхты гэты міф быў галоўнай састаўной часткай яе жыцця і, строга кажучы, адзінай ідэяй, якая кіравала яе жыццём і памкненнямі.

Цяжка сказаць, ці ўяўлялі магнаты абмежаванасць сармацкай ідэалогіі. Аднак трэба прызнаць, што нават калі іх успрыняцце было неадназначным, сарматызм адыгрываў значную ролю ў іх жыцці. Доказам таму – творы мастацтва, зробленыя па іх заказе.

Як ужо гаварылася вышэй, хрысціянская вера была краевугольным камнем, які павінен быў трымаць грамадства разам. Контррэформацыя ў краіне была паспяховай, яна ўсталявала т.зв. польскі каталіцызм, які характарызуецца моцнай адданасцю ўсяму, што тычылася царквы і рэлігійных справаў, асабліва рэлігійных цырымоній. Ідэя абароны хрысціянскай царквы моцна ўплывала на сарматызм, але гэта было ўзаемаўздзеянне. Часам гэты рэлігійны сарматызм набыў вельмі дзіўныя формы. Звычайны шляхціч уяўляў рай падобным да Рэчы Паспалітай, а дакладней, маючым тую ж палітычную арганізацыю, толькі на небе. Пекла таксама было дакладнай копіяй тагачасных рэалій і мела тую ж іерархію. Гэтыя ідэі выяўлены ў многіх творах рэлігійнага жывалісу. Падзеі Свяшчэннай гісторыі адбываліся ў асяроддзі, знаёмым кожнаму шляхцічу, у асяроддзі, у якім ён жыў. Біблейскія персанажы насілі тое ж адзенне і мелі тыя ж звычаі, што і яны самі. Такое ўспрыняцце рэлігійных вераванняў даволі абаяльнае ў сваёй наіўнасці, аднак у той жа час вельмі абмежаванае ў сваёй дагматычнасці. Прапаведнікі сармацкай ідэалогіі неаднойчы заходзілі вельмі далёка ў сваім рэлігійным імпульсе. Ксёндз Войцэх Дэмбалецкі з Канаяду, манах-францысканец і гісторык, выводзіў паходжанне палякаў непасрэдна ад Адама і Евы. Дзякуючы гэтаму факту, палякі мелі права кіраваць не толькі ўсімі народамі, але і ўсім светам [3, с. 23]. Экстрэмісцкія ідэі такога кшталту не былі звычайнай тэмай тагачасных дыскусій, але сам факт іх існавання вельмі паказальны.

Што ж тычыцца ВКЛ, то сітуацыя ўяўляецца больш складанай. Як ужо адзначалася, міф аб сармацкім паходжанні ахопліваў усіх прадстаўнікоў знаці Рэчы Паспалітай, нягледзячы на іх этнічную прыналежнасць. У XVI стагоддзі ён не браў у разлік і рэлігію. У шматэтнічнай дзяржаве, дзе знаць складалася з прадстаўнікоў розных канфесій, такая ідэалогія адпавядала самому ладу жыцця і адносінам да суседзяў і суайчыннікаў. Калі Польшчу можна было ўяўляць як апошні

аплот каталіцызму, то ВКЛ не падлягае такому азначэнню. Хаця праваслаўная царква не мела такога моцнага ўплыву ў XVII стагоддзі, аднак нельга забывацца, што некаторыя магнаты былі праваслаўнымі. Да таго ж, уніяцкая царква таксама заваёўвае моцныя пазіцыі.

Як вядома, хаця дзве часткі Рэчы Паспалітай мелі агульную базу для існавання, паміж імі былі і супярэчнасці. У многіх працах польскіх гісторыкаў вызначаецца тэндэнцыя разглядаць Рэч Паспалітую і надаваць рысы, характэрныя для адной з яе частак, ім абедзвюм. Н. Дэвіс звяртае ўвагу на супярэчліваць інтэрпрэтацыі Польшчы як рэлігійна талерантнай суцэльна каталіцкай краіны: "Аднак дэкларацыя [Варшаўскай канфедэрацыі 28 студзеня 1573 г.] з'яўляецца ілюстрацыяй цікавай супярэчнасці. Калі Каталіцкая Рэспубліка была сапраўдным раем талерантнасці, то гэта магло быць толькі пры прысутнасці ў краіне разнастайных дысідэнтаў; калі ж дысідэнткая супольнасць была сапраўды такой шматлікай і да яе адносіліся талерантна, тады гэта рэспубліка не была суцэльна каталіцкай. Сапраўдную меру польскага каталіцызму і яго талерантнасці не так лёгка вызначыць" [4, с. 153].

У гэтай сувязі трэба ўспомніць, што Рэч Паспалітая складалася з дзвюх частак. Адна з іх, Польшча, была Каталіцкай Рэспублікай, другая, ВКЛ, тэрыторыяй шматлікіх дысідэнтаў. Такім чынам, дэкларацыя канфедэрацыі не настолькі супярэчлівая, як гэта ўяўлялася Н. Дэвісу.

Працягваючы гаворку пра сармацкі міф у ВКЛ, заўважым, што тут ён праяўляўся гэтаксама, як і ў Польшчы. Аднак ён не меў такой моцнай каталіцкай асновы. Напрыклад, праваслаўныя магнаты таксама заказвалі творы сармацкага мастацтва. Гэта даказвае, што сарматызм быў сапраўды ўсеабдымнай ідэалогіяй.

Агульнапрынята лічыць Яна III Сабескага (1629 – 1696) першым каралём-сарматам, хаця пачатак папулярызаванні вобраза рыцара ці воіна можна заўважыць яшчэ пры Стэфане Баторыі. Гэта сцвярджанне можа быць праілюстравана творамі мастацтва, асабліва добрым прыкладам з'яўляюцца надмагільныя помнікі. Найважнейшую ролю тут адыгрывае мілітарызацыя нораваў. Як ужо адзначалася, гэта толькі часткова было вынікам асабістага ўплыву караля. Рэч Паспалітая ўвайшла ў перыяд сваёй славы і няшчасцяў падчас шматлікіх войнаў. Аднак менавіта Ян Сабескі найлепш адпавядаў вобразу храбрага сармата, да таго ж ён быў мясцовага паходжання. Менавіта ў яго час канчаткова завяршылася мілітарызацыя нораваў.

У многіх гістарычных і літаратурных творах сарматызм мае негатыўную ацэнку. Канешне, крытычнае стаўленне да шляхты, асабліва што тычыцца кансерватызму і варожасці да новых ідэй, выглядае апраўданым. Усведамляючы гэта, тым не менш трэба разумець, што сармацкая ідэалогія ці стыль жыцця не былі створаны спецыяльна для таго, каб затармазіць развіццё краіны. Сарматызм трэба разглядаць у канкрэтных гістарычных абставінах і ацэньваць суадносна яго ролі ў кожны перыяд гісторыі.

Абмежаванасць поглядаў шляхты, якая была вынікам сармацкага ладу жыцця, часта называецца адной з прычын падзелаў Рэчы Паспалітай. Пакідаючы ўбакі гісторыю падзення шляхецкай рэспублікі, засяродзімся не на адмоўных момантах сарматызму, а наадварот.

Перш за ўсё, нельга забывацца, што грамадства Рэчы Паспалітай не мела нічога, што б магло стаць інтэгрыруючым фактарам. Агульная мова і агульная рэлігія не маглі стаць такімі фактарамі. Гістарычная традыцыя таксама не можа прымацца пад увагу, асабліва калі ўлічыць, як старалася ВКЛ захаваць сваю самастойнасць. Ніводная дзяржава не магла б існаваць працяглы час на такім крохкім фундаменце. Тым не менш Рэч Паспалітая ўяўляецца калі не аднарод-

ным, то даволі стабільным дзяржаўным утварэннем. Гэта асабліва ўражае ў параўнанні з такімі краінамі, як Італія і Германія, якія, здавалася б, мелі фактары, неабходныя для інтэграцыі. Тым больш што Рэч Паспалітая развівалася ў неспрыяльных умовах.

Якія ж фактары спрыялі гэтаму адзінству? Адным з іх, на пачатковым этапе, было існаванне распрацаванай сістэмы “шляхецкай дэмакратыі”. Фактарам, спрыяючым адзінству, было і распаўсюджанне традыцыйных польскіх вольнасцей на тэрыторыю ВКЛ, абмежаванне каралеўскай улады, удзел вялікай колькасці прадстаўнікоў шляхты ў палітычным жыцці краіны. Гэта можа здавацца парадаксальным, але тыя ж фактары, якія выклікалі раз’яднанне ў іншых краінах, у гэтым выпадку былі спрыяльнымі на асобным этапе.

Сарматызм, які аб’ядноўваў усё шляхецкае грамадства, быў адным з фактараў, які спрыяў адзінству. Для дзвюх дзяржаў з рознымі традыцыямі дзяржаўнасці ідэя агульнага паходжання была самым дасканалым сродкам для таго, каб стварыць тую аснову, якой так не хапала палітычнаму жыццю Рэчы Паспалітай. У такіх абставінах нават стэрэатыпы і адданасць традыцыі маглі адыграць станоўчую ролю.

ЛІТАРАТУРА

1. **Czerkowski, J.** Orientacje ideologiczne w Polsce w 16 wieku. *Vita Activa, vita contemplativa. У Renesans. Sztuka i ideologia.* Ed: Jaroszewski, T.S. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976.
2. **Tazbir, Janusz.** Influences orientales en Pologne. *La Pologne au XV-e Congres International des Sciences Historiques a Bucarest. Etudes sur l’Histoire de la Culture de l’Europe Centrale-Orientale.* Ed: Stanislaw Bylina. Wroclaw-Warszawa-Krakow-Gdansk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980.
3. **Chrzanowski, Tadeusz.** *Wedrowki po Samacji Europejskiej.* Krakow: Wydawnictwo Znak, 1988.
4. **Davies, Norman.** *God’s Playground. A History of Poland in Two Volumes: Volume 1. The Origins to 1795.* Oxford: Clarendon Press, 1981.
5. **Л.Тананаева.** Сарматский портрет. – М.: Наука, 1979.
6. Гісторыя беларускага мастацтва / Пад рэд. **У.Марцэлева.** – Мн.: Навука і Тэхніка, 1988. – Т.2.